

Άλφα
Βήτα

Alpha
Beta

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Βυζάντιο - Ιταλία - Ευρώπη

LEARNING GREEK IN THE WEST

Byzantium - Italy - Europe

*Graeca sunt, sed tamen leguntur**

* Είναι Ελληνικά, κι όμως διαβάζονται!
It's Greek, yet readable!

**ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΤΗ ΔΥΣΗ**

Βυζάντιο - Ιταλία - Ευρώπη

LEARNING GREEK IN THE WEST

Byzantium - Italy - Europe

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΝΤΥΠΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Καμυλάκη
Αν. Προϊσταμένη της Γενικής Διεύθυνσης (Γ.Δ.) Ηλεκτρονικής
Διοίκησης, Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Προϊσταμένη του Τμήματος Μπενακειού Βιβλιοθήκης & Συλλογών
Πολιτικών Προσωπικότητων, Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σοφία Χηνιάδου Καμπάνη
Νομικός-Σύμβουλος Πολιτιστικής Διαχείρισης, Γ.Δ. Ηλεκτρονικής
Διοίκησης, Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων

ΕΡΕΥΝΑ-ΚΕΙΜΕΝΑ-ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Προϊσταμένη του Τμήματος Μπενακειού Βιβλιοθήκης & Συλλογών
Πολιτικών Προσωπικότητων, Βιβλιοθήκη της Βουλής

Νατάσα Παπακωνσταντίνου
Φιλολογος, Γ.Δ. Ηλεκτρονικής Διοίκησης, Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων

ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

Γιώργος Ζανιάς, Ειρήνη Μανουσάκη
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Πάνος Ζευγολής
Τμήμα Σχεδιασμού, Εργασιών Προεκτύπωσης και Ενήμερωσης,
Διεύθυνση Εκδόσεων & Εκτυπώσεων

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Τμήμα Παραγωγής, Διαχείρισης Εκδόσεων & Εξυπηρέτησης
Κοινού, Διεύθυνση Εκδόσεων & Εκτυπώσεων

PUBLICATION CONTRIBUTORS

GENERAL CURATION

Dr Maria Kamilaki
Acting Director General, D.G. for Electronic Administration, Library
& Publications

SCIENTIFIC CURATION

Dr Maria Vlassopoulou
Head of the Benakeios Library & Political Figures Department, Hellenic
Parliament Library

EDITORIAL DESIGN

Sophia Hiniadou Cambanis
Attorney at Law-Cultural Management Advisor, D.G. for Electronic
Administration, Library & Publications

RESEARCH-TEXTS-ANNOTATIONS

Dr Maria Vlassopoulou
Head of the Benakeios Library & Political Figures Department, Hellenic
Parliament Library

Natassa Papakonstantinou
Philologist, D.G. for Electronic Administration, Library & Publications

DIGITIZATION & DIGITAL PROCESSING OF MATERIALS

Giorgos Zanias, Irimi Manousaki
Hellenic Parliament Library

GRAPHIC DESIGN

Panos Zevgolis
Department of Design, Prepress Operations & Information,
Publications & Printing Directorate

PRINT & POST PRINTING PRODUCTION

Department of Production, Publications Management & Public
Services, Publications & Printing Directorate

ISBN 978-960-560-263-5

© ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ | HELLENIC PARLIAMENT 2026

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΤΗ ΔΥΣΗ
Βυζάντιο - Ιταλία - Ευρώπη

LEARNING GREEK IN THE WEST
Byzantium - Italy - Europe

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
HELLENIC PARLIAMENT

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
Ο ΠΡΩΤΟΣ ΔΙΔΑΞΑΣ Μανουήλ Χρυσολωράς (περ. 1350-1415)	13
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΙΤΑΛΟΙ ΟΥΜΑΝΙΣΤΕΣ ΜΙΑ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ	17
ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΑΛΔΟΥ ΜΑΝΟΥΤΙΟΥ	29
Η ΣΠΟΥΔΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ	37
ΟΙ ΚΑΘΟΜΙΛΟΥΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ	43
ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΕΥΡΩΠΗ	51
GRAECA SUNT, SED TAMEN LEGUNTUR	61
ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ	67
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΘΕΣΗΣ	73
ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ ΦΟΡΕΙΣ	75

TABLE OF CONTENTS

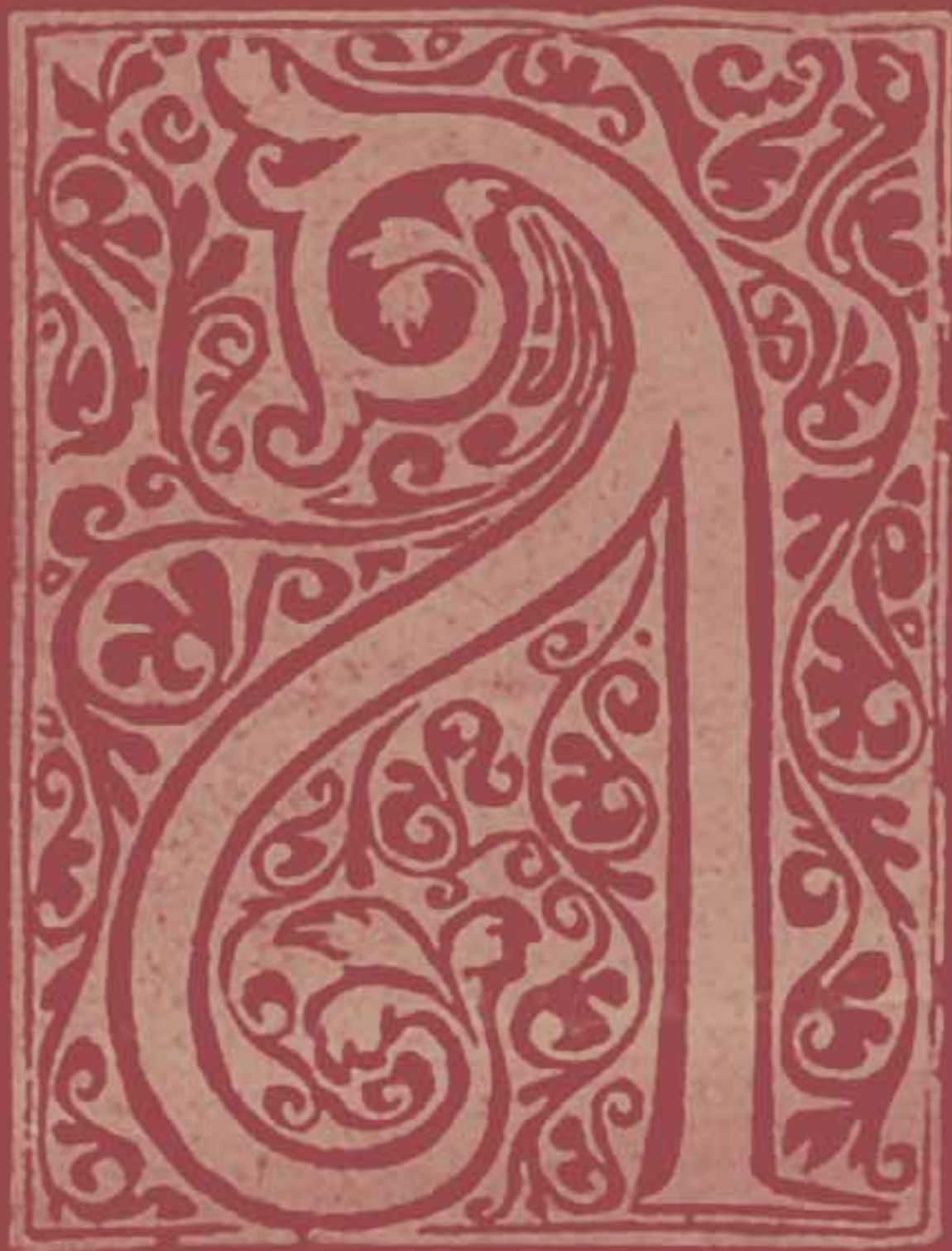
INTRODUCTION	9
THE FIRST TEACHER Manuel Chrysoloras (c. 1350-1415)	13
BYZANTINE SCHOLARS AND ITALIAN HUMANISTS A COSMOGONIC ENCOUNTER	17
ALDUS'S PRINTING HOUSE	29
THE STUDY OF THE LANGUAGE	37
THE VERNACULARS IN THE FOREGROUND	43
FROM ITALY TO THE REST OF EUROPE	51
GRAECA SUNT, SED TAMEN LEGUNTUR	61
IMAGES FROM THE EXHIBITION	67
EXHIBITION CONTRIBUTORS	73
PARTICIPATING INSTITUTIONS	75

Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε με αφορμή τα εγκαίνια της Έκθεσης *ALPHA BETA: Τα Ελληνικά Γράμματα στη Δύση. Βυζάντιο-Ιταλία-Ευρώπη*, η οποία φιλοξενείται από τις 9 Φεβρουαρίου 2026 στο Περιστύλιο του Μεγάρου της Βουλής των Ελλήνων. Σε αυτή περιλαμβάνονται τα εισαγωγικά κείμενα των θεματικών ενότητων και επιλογή αντιπροσωπευτικών τεκμηρίων.

This publication was produced on the occasion of the Exhibition *ALPHA BETA: Learning Greek in the West. Byzantium-Italy-Europe*, opening on February 9th, 2026, at the Peristylion of the Hellenic Parliament House. It features the introductory texts by thematic section, alongside a selection of representative exhibits.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

INTRODUCTION

ΑΛΦΑ ΒΗΤΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΔΥΣΗ *Βυζάντιο – Ιταλία – Ευρώπη*

το μεταίχμιο του 14ου προς τον 15ο αιώνα, οι Βυζαντινοί λόγιοι, φορείς μιας αδιάλειπτης φιλολογικής παράδοσης αιώνων, συναντήθηκαν με τους Ιταλούς ουμανιστές σε μια κοσμογονική πνευματική σύμπραξη. Η ελληνική γλώσσα έγινε κλειδί πρόσβασης στον Όμηρο, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τους Πατέρες της Εκκλησίας· αναδείχθηκε σε όχημα παιδείας, ρητορικής, πολιτικής και επιστημονικής σκέψης, καθώς και θεολογικού στοχασμού. Με την ανάπτυξη της τυπογραφίας στη Βενετία και το έργο του Άλδου Μανούτιου, τα ελληνικά βιβλία απέκτησαν για πρώτη φορά μαζική διάδοση, θεμελιώνοντας τις ανθρωπιστικές σπουδές και τη νεότερη ευρωπαϊκή παιδεία. Τα ελληνικά γράμματα στη Δύση δεν περιορίστηκαν όμως στον κόσμο των συγγραφέων της κλασικής αρχαιότητας: λεξικά, γραμματικές και πολύγλωσσα εγχειρίδια κατέγραψαν τη ζωντανή καθομιλουμένη, τη γλώσσα των εμπόρων, των ναυτικών, των διπλωματών και των περιηγητών, αναδεικνύοντας τη συνέχεια, την προσαρμοστικότητα και τη δυναμική της ελληνικής γλώσσας μέσα στους αιώνες.

Η έκθεση *ΑΛΦΑ ΒΗΤΑ: Τα ελληνικά γράμματα στη Δύση* συνεχίζει την πολιτιστική κληρονομιά της ιταλικής έκθεσης *Alpha Beta: Apprendere il Greco in Italia (1360-1860) / Learning Greek in Italy*, που παρουσιάστηκε στη Εθνική Βιβλιοθήκη Braidense του Μιλάνου το 2023. Στην ελληνική της εκδοχή, η αφήγηση διευ-

ALPHA BETA LEARNING GREEK IN THE WEST *Byzantium – Italy – Europe*

at the turn of the 14th to the 15th century, Byzantine scholars, bearers of an unbroken literary tradition spanning centuries, encountered Italian humanists in a transformative intellectual collaboration. The Greek language became a key to accessing Homer, Plato, Aristotle, and the Church Fathers; it emerged as a vehicle for education, rhetoric, political and scientific thought, as well as theological reflection. With the advent of printing in Venice and the work of Aldus Manutius, Greek books were disseminated on an unprecedented scale, laying the foundations for humanistic studies and modern European education. However, Greek letters in the West were not confined to the world of classical authors. Dictionaries, grammars, and multilingual manuals documented the living vernacular -the language of merchants, sailors, diplomats, and travellers-, highlighting the continuity, adaptability, and dynamism of Greek across the centuries.

The exhibition *ALPHA BETA: Learning Greek in the West* continues the cultural legacy of the Italian exhibition *Alpha Beta: Apprendere il Greco in Italia (1360-1860) / Learning Greek in Italy*, presented at the Biblioteca Nazionale Braidense in Milan in 2023. In its Greek version, the narrative is expanded to trace the trajectory of the Greek language from Byzantium to Italy and thence to the rest of Europe. A central theme is the preservation and transmission of the Greek lit-

ρύνεται και παρακολουθεί την πορεία της ελληνικής γλώσσας από το Βυζάντιο προς την Ιταλία και από εκεί προς ολόκληρη την Ευρώπη. Κεντρικός άξονας είναι η διαφύλαξη και μετάδοση της ελληνικής γραμματειακής παράδοσης μέσα από τη μετανάστευση των Βυζαντινών λογίων στην Ιταλία, από τον Μανουήλ Χρυσολωρά και την ίδρυση των πρώτων εδρών ελληνικών στην Ιταλία έως την ακτινοβολία του αλδινού τυπογραφείου, τη συστηματική σπουδή της γλώσσας με τη σύνταξη λεξικών και γραμματικών, την ανάδυση της καθομιλουμένης και, τέλος, τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Το λατινικό ρητό «*Graeca sunt, sed tamen leguntur*» αντιπαραβάλλεται παιγνιωδώς με το σαιξπηρικό "it's Greek to me" και αναδεικνύει τη διττή θέση της ελληνικής στη Δύση: την ίδια εποχή που τα Ελληνικά σήμαιναν το ακατανόητο, ταυτόχρονα αποτελούσαν αντικείμενο συστηματικής μελέτης ως η κατεξοχήν γλώσσα της παιδείας και του πνεύματος, γλώσσα κύρους και πνευματικής αναφοράς. Η ελληνική γλώσσα, αρχαία και δημώδης, υπήρξε και παραμένει θεμέλιο της ευρωπαϊκής πνευματικής ταυτότητας: μια γλώσσα που εξακολουθεί να διαβάζεται, να διδάσκεται και να εμπνέει στο παρόν.

erary tradition through the migration of Byzantine scholars to Italy, from Manuel Chrysoloras and the establishment of the first Greek chairs in Italy, to the influence of the Aldine press, the systematic study of the language through the compilation of dictionaries and grammars, the emergence of the vernacular, and finally, the dissemination of Greek letters across Europe.

The Latin adage "*Graeca sunt, sed tamen leguntur*" is wryly juxtaposed with Shakespeare's "it's Greek to me", highlighting the dual position of Greek in the West: at the same time that Greek meant the incomprehensible, it was also the object of systematic study as the quintessential language of learning and intellect - a language of prestige and scholarly authority. Both ancient and vernacular Greek have been, and continue to be, foundational to European intellectual identity: a language that is still read, taught, and continues to inspire today.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΔΙΔΑΞΑΣ

THE FIRST TEACHER

Αύγουστος Πικαρέλλης (ενεργός: 1890-1914)
Προσωπογραφία Μανουήλ Χρυσολωρά
Λάδι σε μουσαμά, 23 x 29 εκ. (περ. 1890)
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Ζωγραφικών Έργων

Avgustos Picarellis (active: 1890-1914)
Portrait of Manuel Chrysoloras
Oil on canvas, 23 x 29 cm (c. 1890)
National Historical Museum, Paintings Collection

Μανουήλ Χρυσολωράς (περ. 1350-1415)

κ πρόσωπος της βυζαντινής λογιούσης και διπλωματικός απεσταλμένος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου στη Δύση προς αναζήτηση βοήθειας εναντίον των Οθωμανών, ο Μανουήλ Χρυσολωράς εγκαθίσταται το 1397 τη διδασκαλία των ελληνικών γραμμάτων στην Ιταλία και ευρύτερα στη Δύση. Μετά από πρόσκληση του Καγκελάριου της Φλωρεντινής Πολιτείας Coluccio Salutati διδάσκει για τρία χρόνια *grammaticam et litteras graecas* στο Σπουδαστήριο (Studium) της πόλης, «εμπνέοντας ζήλο για την εκμάθησή μας ξένης γλώσσας, που κανείς Ιταλός των τελευταίων επτά αιώνων δεν μπορούσε να καταλάβει» (Leonardo Bruni). Ο απλός τρόπος διδασκαλίας της απαιτητικής ελληνικής γλώσσας και η εισήγηση της κατανόησης -και όχι της κατά λέξη- μετάφρασης αποτελούν κλειδιά της επιτυχίας του.

Συγκεντρώνει γύρω του ένθερμους μαθητές, Ιταλούς ουμανιστές και εκπροσώπους ηγεμονικών κύκλων, στους οποίους πυροδοτεί την επιθυμία να γνωρίσουν τα κείμενα από το πρωτότυπο, μέσω της εκμάθησης της ελληνικής, αλλά και το ενδιαφέρον τους για τη συγκέντρωση, τη συστηματική μελέτη και τη μετάφραση ελληνικών συγγραμμάτων στα λατινικά.

Manuel Chrysoloras (c. 1350-1415)

leading representative of Byzantine erudition and a diplomatic envoy of Emperor Manuel II Palaiologos to the West in search of assistance against the Ottomans, Manuel Chrysoloras inaugurated the teaching of Greek letters in Italy -and more broadly in Western Europe- in 1397. At the invitation of the Chancellor of the Florentine Republic, Coluccio Salutati, he taught for three years *grammaticam et litteras graecas* at the city's Studium, "inspiring zeal for the learning of a foreign language which no Italian of the previous seven centuries had been able to understand" (Leonardo Bruni). His success rested on his clear and accessible method of teaching the demanding Greek language, as well as on his advocacy of sense-for-sense rather than word-for-word translation.

Around him he gathered enthusiastic students, Italian humanists, and representatives of the ruling circles, among whom he ignited both the desire to approach texts in the original through the study of Greek, and an interest in the collection, systematic study, and translation of Greek works into Latin.

Μανουήλ Χρυσολωράς | Manuel Chrysoloras (c. 1350-1415)

[E]ις πόσα διαιρούνται τα είκοσι τέσσαρα γράμματα
[Eρωτήματα],

Βιτσέντσα, 1475-1476

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

How many are the twenty-four letters divided into
[Erotemata],

Vicenza, 1475-1476

Hellenic Parliament Library, Special Collections

Τα *Ερωτήματα* του Χρυσολωρά, έργο που ακολουθεί τη μέθοδο της διδασκαλίας με ερωταποκρίσεις, μετατρέποντάς τη σε ζωντανό διάλογο δασκάλου-μαθητή, αποτέλεσαν το μοναδικό γραμματικό εγχειρίδιο μέχρι την εμφάνιση της ελληνικής τυπογραφίας. Η έκδοση βασίστηκε στις προφορικές παραδόσεις του Χρυσολωρά, περιλαμβάνει το ελληνικό κείμενο με παράλληλη λατινική μετάφραση του μαθητή του, Guarino Veronese, και υλοποιήθηκε για πρώτη φορά εξήντα χρόνια μετά τον θάνατό του. Πάνω του «έσκυψαν και κοπίασαν, με ενθουσιασμό και προσήλωση μικρών μαθητών, οι πρώτοι Ιταλοί ουμανιστές» (Giuseppe Camelli). Το αρχέτυπο του Μανουήλ Χρυσολωρά (1475-1476) είναι το παλαιότερο βιβλίο στη Συλλογή της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

Chrysoloras's *Erotemata*, a work that follows the pedagogical method of instruction through questions and answers, transforming learning into a lively dialogue between teacher and pupil, served as the sole grammatical manual until the emergence of Greek printing. The edition, based on Chrysoloras's oral teachings, presents the Greek text alongside a parallel Latin translation by his student Guarino Veronese, and was first published some sixty years after his death. Over this work, "the first Italian humanists bent and labored, with the enthusiasm and dedication of young pupils" (Giuseppe Camelli). The incunabulum of Manuel Chrysoloras (1475-1476) is the oldest book in the collection of the Library of the Hellenic Parliament.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΛΟΓΙΟΙ
ΚΑΙ ΙΤΑΛΟΙ ΟΥΜΑΝΙΣΤΕΣ
ΜΙΑ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

BYZANTINE SCHOLARS
AND ITALIAN HUMANISTS
A COSMOGONIC ENCOUNTER

ατά τον Μεσαίωνα, στη Δύση, τα Ελληνικά ως ομιλούμενη γλώσσα επιβίωναν σε ορισμένες βυζαντινές ή πρώην βυζαντινές περιοχές της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας. Αν και οι αναφορές στα ελληνικά γράμματα έως τον 14ο αι. είναι πενιχρές, από τον 9ο αι. παρατηρείται μια περιορισμένη αλλά σταδιακή εκδήλωση ενδιαφέροντος, με μεταφράσεις στα λατινικά έργων του Αριστοτέλη, του Γαλννού και Πατέρων της Εκκλησίας. Από τον 13ο αι. η επαφή με τα ελληνικά κείμενα γίνεται πιο συστηματική, ενώ κομβική είναι η απόφαση της Συνόδου της Βιέννης (1311-1312) για την εισαγωγή της διδασκαλίας της Ελληνικής, χάριν της μελέτης της χριστιανικής γραμματείας, στα πανεπιστήμια της Ρώμης, του Παρισιού, της Μπολόνιας, της Οξφόρδης και της Σαλαμάνκας. Είναι η ίδια εποχή που πρωτοπόροι εκπρόσωποι του ουμανισμού, όπως ο Πετράρχης και ο Βοκκάκιος, επιθυμούν διακαώς να διαβάσουν Όμηρο από το πρωτότυπο. Για την εκμάθηση των Ελληνικών, άλλοι προσεγγίζουν λόγιους βυζαντινής καταγωγής στη Δύση κι άλλοι ταξιδεύουν προς Ανατολάς, στο Βυζάντιο και την υπό βενετική κυριαρχία Κρήτη, για να διδαχθούν τη γλώσσα στην πηγή της, όπως ο Guarino Veronese, που ακολουθεί τον δάσκαλό του Μανουήλ Χρυσολωρά στην Κωνσταντινούπολη.

uring the Middle Ages in the West, Greek as a spoken language survived only in certain Byzantine or formerly Byzantine regions of Southern Italy and Sicily. Although references to Greek learning up to the fourteenth century are sparse, from the ninth century onward a limited but gradual awakening of interest can be observed, manifested in Latin translations of works by Aristotle, Galen, and the Church Fathers. From the thirteenth century, engagement with Greek texts became more systematic, while a pivotal development was the decision of the Council of Vienne (1311-1312) to introduce the teaching of Greek -aimed at the study of Christian literature- at the universities of Rome, Paris, Bologna, Oxford, and Salamanca. This was also the period when pioneering figures of humanism, such as Petrarch and Boccaccio, expressed an ardent desire to read Homer in the original. In order to learn Greek, some sought out scholars of Byzantine origin living in the West, while others traveled eastward, to Byzantium and to Venetian-ruled Crete, to study the language at its source, as did Guarino Veronese, who followed his teacher Manuel Chrysoloras to Constantinople.

Φραγκίσκος Πετράρχης | Franciscus Petrarcha (1304-1374)

Homerus tuus apud me mutus | Ο Όμηρός σου είναι βωβός για μένα | Your Homer is mute to me

Paolo Giovio

Elogia virorum literis illustrium [Βίοι επιφανών λογίων]

Βασιλεία, Petri Pernae Typographi, 1577

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Paolo Giovio

Elogia virorum literis illustrium [Lives of illustrious scholars]

Basel, Petri Pernae Typographi, 1577

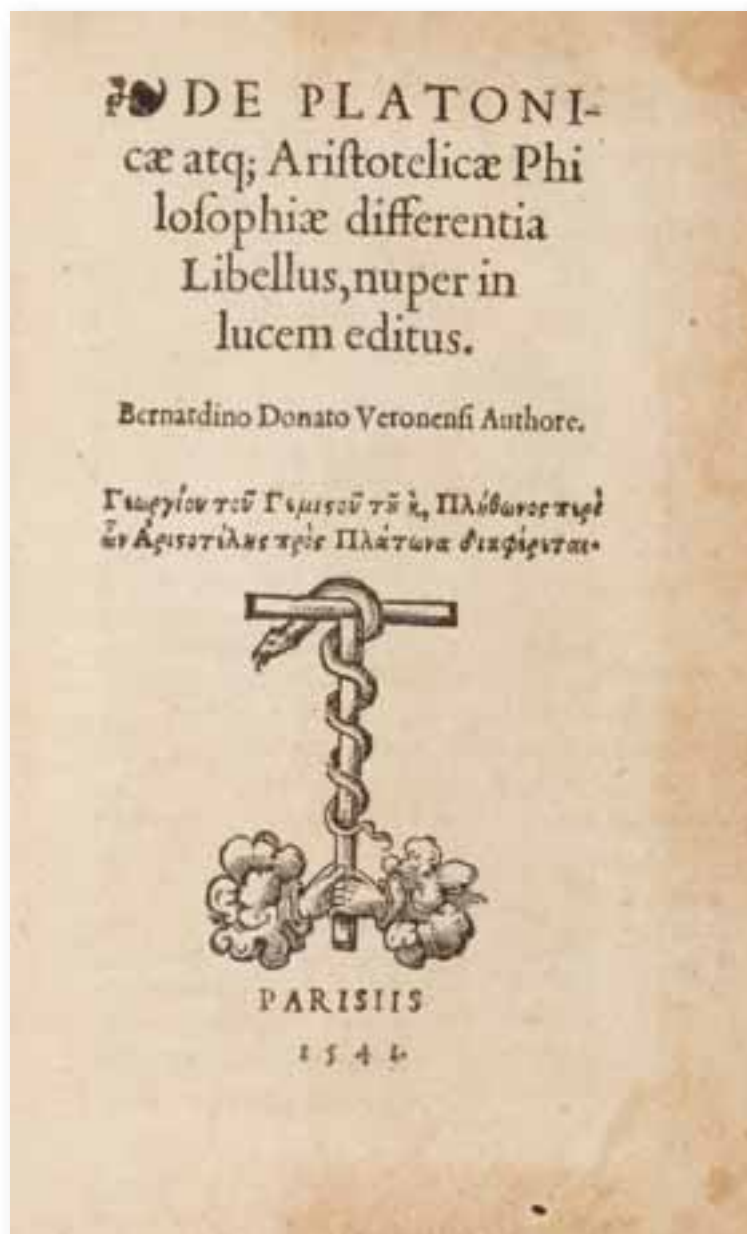
Hellenic Parliament Library, Special Collections

Με αφορμή τη Σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-39), ύστατη προσπάθεια ένωσης των Εκκλησιών, Βυζαντινοί λόγιοι καταφτάνουν στην Ιταλία και συμβάλλουν στην πνευματική ώσμωση Ανατολής και Δύσης. Κεντρικές μορφές: ο Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων, που πυροδοτεί την αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για το πλατωνικό έργο, αλλά και ο επίσκοπος Νικαίας, μετέπειτα καρδινάλιος, Βησσαρίων, που συγκεντρώνει μια πλουσιότατη συλλογή επτακοσίων πενήντα δύο (752) χειρογράφων κλασικών κειμένων, τα οποία δωρίζει στη Γερουσία της Βενετίας. Στη σκιά της οθωμανικής επέλασης και κατεξοχήν μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, πολλοί Βυζαντινοί λόγιοι μεταναστεύουν στη Δύση. Μετακινούμενοι κυρίως στις πόλεις της Βόρειας Ιταλίας, διδάσκουν τη μητρική τους γλώσσα, αντιγράφουν χειρόγραφα, ιδρύουν σχολές, συντάσσουν γλωσσικά εγχειρίδια και επιμελούνται τις πρώτες έντυπες εκδόσεις ελληνικών έργων: η ελληνική γλώσσα προσφέρει στη Δύση της Αναγέννησης το μέσο, για να επανασυνδεθεί με τις ρίζες της.

Υπαρκτή, αν και πιο περιορισμένη, είναι η αντίστροφη διαδρομή. Η μετάφραση του έργου του Θωμά Ακινάτη από τον Δημήτριο Κυδώνη φανερώνει ότι βυζαντινοί λόγιοι δεν έμειναν αδιάφοροι μπροστά στα έργα του δυτικού σχολαστικισμού, αλλά γνώρισαν έναν τρόπο φιλοσοφικού και θεολογικού στοχασμού ολότελα διαφορετικό από αυτόν της Ανατολής.

On the occasion of the Council of Ferrara-Florence (1438-39), the last attempt at the union of the Churches, Byzantine scholars arrived in Italy and contributed decisively to the intellectual osmosis between East and West. Central figures included Georgios Gemistos Plethon, who helped rekindle interest in Platonic philosophy, and the bishop of Nicaea -later cardinal- Bessarion, who assembled an exceptionally rich collection of seven hundred and fifty-two (752) manuscripts of classical texts, which he then donated to Venetian Senate. In the shadow of the Ottoman advance, and especially after the Fall of Constantinople, many Byzantine scholars migrated to the West. Settling primarily in the cities of Northern Italy, they taught their native language, copied manuscripts, founded schools, composed linguistic manuals, and edited the first printed editions of Greek works. Through the Greek language, Renaissance Europe was thus provided with the means to reconnect with its own intellectual roots.

The inverse path is likewise attested, albeit in a more restricted form. The translation of the works of Thomas Aquinas by Demetrios Kydones demonstrates that Byzantine scholars were not indifferent to Western scholasticism, but rather encountered a philosophical and theological mode of thought entirely different from that of the East.

Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων | Georgios Gemistos-Plethon (1355-1452)
Οἱ μὲν ἡμῶν παλαιότεροι καὶ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων Πλάτωνα Ἀριστοτέλους [...] προετίμων |
Our ancestors, both Greeks and Romans, preferred Plato to Aristotle

Bernardino Donato
De Platonicae atque Aristotelicae philosophiae differentia libellus /
Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται
Παρίσι, Edmée Tousan, 1541
Ἴδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Ἱστορική Βιβλιοθήκη

Bernardino Donato
De Platonicae atque Aristotelicae philosophiae differentia libellus [On the Differences Between Plato and Aristotle]
Paris, Edmée Tousan, 1541
Aikaterini Laskaridis Foundation, Historical Library

Βησσαρίων | Bessarion (1403-1472)

Venetiae quasi alterum Byzantium | Η Βενετία ένα σχεδόν άλλο Βυζάντιο | Venice almost like a second Byzantium

Giovanni Battista Schioppalalba

In perantiquam sacram tabulam Graecam insigni sodalitia Sanctae Mariae Caritatis Venetiarum ab amplissimo Cardinali Bessarione dono datam Dissertatio [Πραγματεία για την πανάρχαια, ιερή ελληνική εικόνα που ο λαμπρότατος καρδινάλιος Βησσαρίων δώρισε στην Αδελφότητα της S. Maria della Carità της Βενετίας]

[κολοφών: Βενετία, typis Modesti Fentii, 1767]

Ίδρυμα Ωνάση, Ωνάσειος Βιβλιοθήκη

Giovanni Battista Schioppalalba

In perantiquam sacram tabulam Graecam insigni sodalitia Sanctae Mariae Caritatis Venetiarum ab amplissimo Cardinali Bessarione dono datam Dissertatio [A dissertation on the ancient sacred Greek icon donated by the most illustrious Cardinal Bessarion to the distinguished Confraternity of S. Maria della Carità of Venice]

[colophon: Venice, typis Modesti Fentii, 1767]

Onassis Foundation, Onassis Library

Κωνσταντῖνος Λάσκαρις | Constantine Lascaris (1434-1501)

Γράμμα ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον φωνῆς ἀδιάαιρετον | A letter is the smallest indivisible unit of sound

Επιτομή των οκτώ του λόγου μερῶν

Epitome of the eight parts of speech

Milano, Impressum per Magistrum Dionysium Parauisinum, 1476

Milan, Impressum per Magistrum Dionysium Parauisinum, 1476

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

National Library of Greece

Το πρώτο έντυπο βιβλίο που κυκλοφόρησε εξ ολοκλήρου στην ελληνική γλώσσα. Συντάχθηκε από τον Βυζαντινό λόγιο Κωνσταντίνο Λάσκαρι, χάρη της μαθήτριάς του, κόρης του δούκα του Μιλάνου, Ιππολύτης Σφόρτσα. Τα τυπογραφικά στοιχεία σχεδιάστηκαν από τον Κρητικό Δημήτριο Δαμιλά, ο οποίος βασίστηκε στον γραφικό χαρακτήρα του κωδικογράφου.

The first book to be published entirely in Greek. It was compiled by the Byzantine scholar Constantine Lascaris for his student, Ippolita Sforza, daughter of the Duke of Milan. The types were designed by the Cretan Demetrios Damilas, based on the handwriting of the scribe.

Θεόδωρος Γαζής | Theodorus Gaza (c. 1400-1475)

Περὶ ὀνόματος: Ὄνομα δὲ τὸ μὲν, Κύριον, οἶον, Σωκράτης. τὸ δέ, Προσηγορικόν, οἶον, Ἄνθρωπος | On the Noun: a noun may be either proper, for example Socrates, or common, for example man

Θεοδώρου του Γαζή Γραμματικής Εισαγωγής, βιβλία τέσσερα
Βενετία, Παρά Δημητρίῳ Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1769

Βιβλιοθήκη της Βουλῆς, Εἰδικές Συλλογές
(πρώτη ἔκδοσι: 1495)

[Theodorus Gaza's Introduction to Grammar, four books]
Venice, Demetrius Theodosiou from Ioannina, 1769

Hellenic Parliament Library, Special Collections
(first edition: 1495)

Αύγουστος Πικαρέλλης (ενεργός: 1890-1914)
Προσωπογραφίες Βυζαντινών λογίων
Λάδι σε μουσαμά, περ. 1890
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Συλλογή Ζωγραφικών Έργων

Augustos Picarellis (active: 1890-1914)
Portraits of Byzantine scholars
Oil on canvas, c. 1890
National Historical Museum, Paintings Collection

Συμεών Σαββίδης (1859-1927)

Βενετία στο Canale Grande (λεπτομέρεια)
Λάδι σε μουσαμά, 66 x 104 εκ.

Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου,
Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη

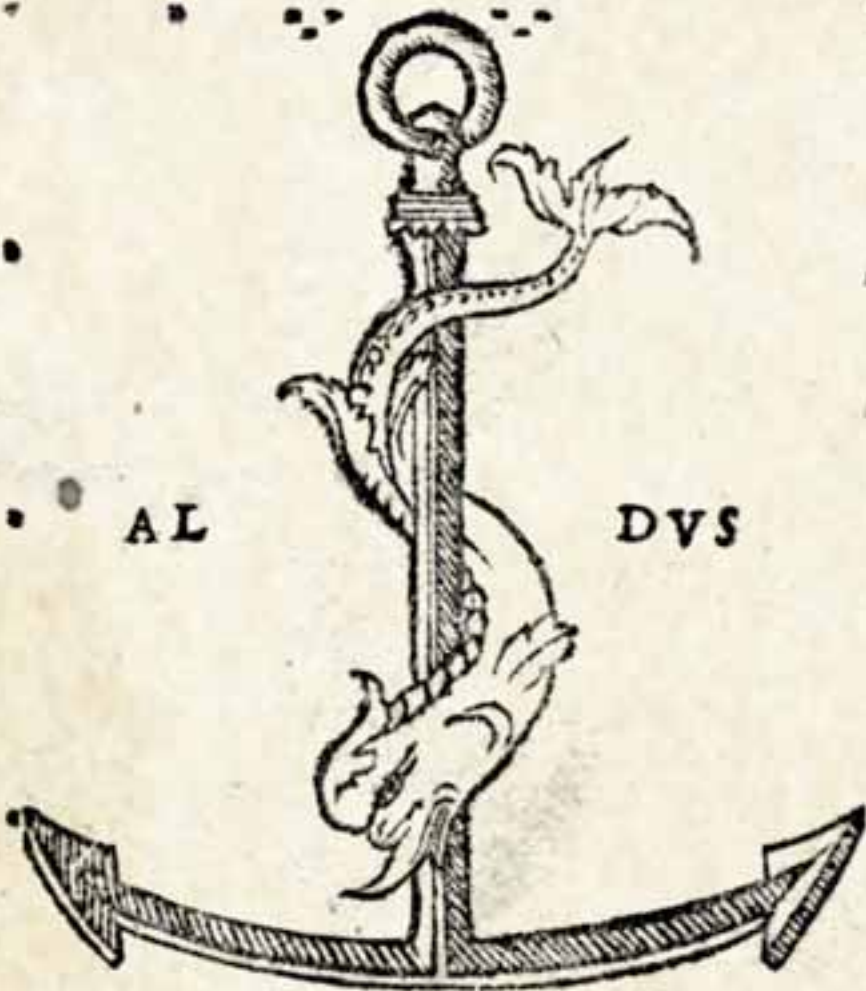
Symeon Savvidis (1859-1927)

Canale Grande, Venice (detail)
Oil on canvas, 66 x 104 cm

National Gallery - Alexandros Soutsos Museum,
E. Koutlidis Foundation Collection

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΤΟΥ ΑΛΔΟΥ ΜΑΝΟΥΤΙΟΥ

ALDUS'S PRINTING HOUSE

τα τέλη του 15ου αιώνα τα ελληνικά γράμματα είχαν πλέον εδραιωθεί στην Ιταλία. Η διάδοσή τους, όμως, υπολείπταν της ζήτησης και της επιθυμίας για την εκμάθησή τους, εξαιτίας τόσο της έλλειψης βιβλίων όσο και των ιδιαίτερων τυπογραφικών απαιτήσεων της Ελληνικής (πολυτονισμός, συμπλέγματα, βραχυγραφίες), που δυσχέραιναν την εκδοτική διαδικασία και αύξαναν το κόστος παραγωγής.

Ο Άλδος Μανούτιος (περ. 1450-1515) υπήρξε ο πρώτος τυπογράφος της Αναγέννησης που αφιερώθηκε συστηματικά και με προσωπική οικονομική διακινδύνευση στην έκδοση ελληνικών κειμένων. Με την ίδρυση εκδοτικού οίκου στη Βενετία και με βασική δεξαμενή χειρόγραφα που συγκέντρωναν ουμανιστές ανά την Ευρώπη, καθώς και τη συλλογή χειρογράφων του στενού του συνεργάτη, Κρητικού λογίου Μάρκου Μουσούρου, προσέφερε, από το 1494 έως τον θάνατό του το 1515, αξιόπιστες εκδόσεις έργων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (Όμηρο, Αριστοτέλη, Πλάτωνα, Ηρόδοτο, Θουκυδίδη, Ξενοφώντα, Σοφοκλή, Ευριπίδη, Αριστοφάνη κ.λπ.). Επιδιώκοντας, επιπλέον, την υποστήριξη της γλωσσικής διδασκαλίας των Ελληνικών, εξέδωσε μεταγλωσσικά εγχειρίδια, όπως γραμματικές και λεξικά (των Μ. Χρυσολωρά, Κ. Λάσκαρι, Θ. Γαζή, G. Crastone κ.ά.), ενώ συνέταξε και ο ίδιος γραμματική, καθώς ήταν λαμπρός ελληνιστής και τελειομανής φιλόλογος.

Η επιλογή της Βενετίας ως έδρας των εργασιών του υπήρξε μια στρατηγική απόφαση που βασίστηκε στην

by the end of the fifteenth century, Greek letters had become firmly established in Italy. Their dissemination, however, lagged behind the growing demand and desire for their study, owing both to the scarcity of books and to the particular typographical requirements of Greek (polytonic accentuation, ligatures, and abbreviations), which complicated the printing process and increased production costs.

Aldus Manutius (c. 1450-1515) was the first Renaissance printer to devote himself systematically -and at considerable personal financial risk- to the publication of Greek texts. With the establishment of his press in Venice and drawing primarily on manuscripts gathered by humanists across Europe, as well as the manuscript collection of his close collaborator, the Cretan scholar Marcus Musurus, he produced, from 1494 until his death in 1515, reliable editions of works of ancient Greek literature (Homer, Aristotle, Plato, Herodotus, Thucydides, Xenophon, Sophocles, Euripides, Aristophanes, among others). Seeking moreover to support the teaching of the Greek language, he published pedagogical works such as grammars and lexica (by Manuel Chrysoloras, Constantine Lascaris, Theodorus Gaza, Giovanni Crastone, and others), and he himself composed a grammar, being an accomplished Hellenist and a meticulous philologist.

The choice of Venice as the base of his operations was a strategic decision, grounded in several factors: the presence of expert German printers and of a large

παρουσία έμπειρων, Γερμανών κυρίως, τεχνιτών τυπογράφων· στην ύπαρξη μιας πολυπληθούς ελληνικής κοινότητας στην πόλη (με σημαντική παρουσία Κρητικών), μέλη της οποίας συνεισέφεραν ως επιμελητές· στη διαρκή επικοινωνία της με τον ελλαδικό χώρο μέσω των περιοχών που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία της· στην οικονομική ισχύ και το ευρύ εμπορικό της δίκτυο, που εξασφάλιζε τη μεγάλης κλίμακας διανομή των βιβλίων και την πρόσβαση σε άριστες πρώτες ύλες· στο σταθερό θεσμικό της πλαίσιο που επέτρεπε στον Άλδο να προστατεύει το έργο του μέσω αποκλειστικών προνομίων εκτύπωσης.

Ο Άλδος υπήρξε καινοτόμος και στην τέχνη της τυπογραφίας, καθώς χάραξε πρωτότυπη οικογένεια ελληνικών τυπογραφικών χαρακτήρων, εισήγαγε την πλάγια γραμματοσειρά (*italics*) και την άνω τελεία (*semicolon*), εξέδωσε μικρού σχήματος βιβλία (*octavo*) και συνδύασε τη φιλολογική ακρίβεια με την αισθητική. Έμβλημα του τυπογραφείου του ήταν το δελφίνι και η άγκυρα με το ρητό *Festina lente* («Σπεύδε βραδέως»).

Greek community in the city (with a significant Cretan element), members of which contributed as experienced editors; Venice's continuous communication with the Greek world through territories under its dominion; its economic power and extensive commercial networks, which ensured large-scale distribution of books and access to high-quality raw materials; and its stable institutional framework, which enabled Aldus to protect his work through exclusive printing privileges.

Aldus was also an innovator in the art of printing. He designed an original family of Greek typefaces, introduced italic fonts and the semicolon, published books in small-format editions (*octavo*), and combined philological precision with aesthetic refinement. The emblem of his printing house was the dolphin and the anchor, accompanied by the motto *Festina lente* ("Make haste slowly").

Αριστοτέλης | Aristotle

ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς φυσικοῖς ἔνεστί τι θαυμαστόν | *in every creature there exists something admirable*

[Αριστοτέλους Τα Σωζόμενα]

Βενετία, Ἐν οἰκίᾳ Ἄλδου τοῦ Μανουτίου, 1497

Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, Εἰδικές Συλλογές

[Aristotle's Complete Works]

Venice, Aldus Manutius, 1497

Hellenic Parliament Library, Special Collections

Ένας από τους πέντε τόμους (τ. Γ΄) τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἀριστοτέλη στα Ἑλληνικά.

One of the five volumes (vol. III) of the first edition of Aristotle's *Complete Works* in Greek.

Αριστοφάνης | Aristophanes

Βιβλία Ἀριστοφάνους θεῖος πόνος | *The Books of Aristophanes, a divine labour*

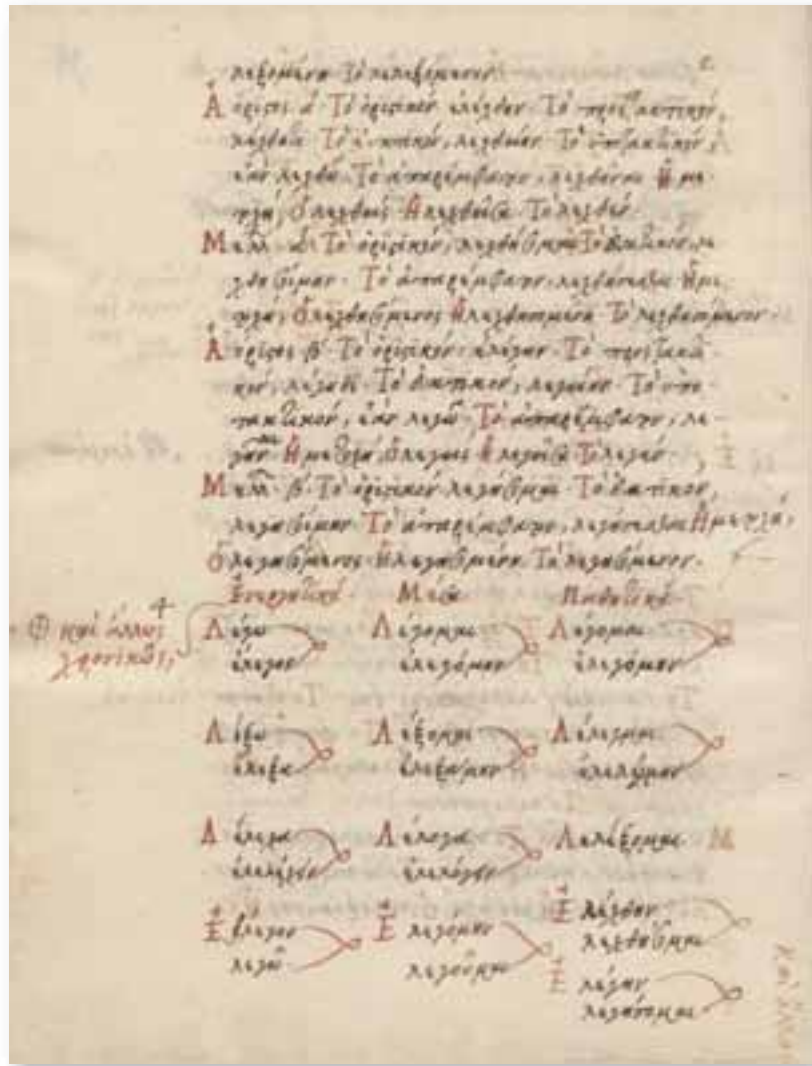
Μάρκος Μουσούρος (επιμ.)
Αριστοφάνους Κομωδία εννέα.
Aristophanis Comoediae novem
 Βενετία, Apud Aldum, 1498

Marcus Musurus (ed.)
Aristophanis Comoediae novem
 [Aristophanes' Nine Comedies]
 Venice, Apud Aldum, 1498

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές | Hellenic Parliament Library, Special Collections

Το αριστοφανικό έργο καθίσταται για πρώτη φορά προσβάσιμο σε έντυπη μορφή.

Aristophanes' works become accessible in printed form for the first time.

Άλδος Μανούτιος | Aldus Manutius (c. 1450-1515)

Grammaticae Institutiones Graecae

Ambr. P. 35 sup., ff 213

Αμβροσιανή βιβλιοθήκη, Μιλάνο, Ιταλία | Veneranda Biblioteca Ambrosiana, Milan, Italy

Το μοναδικό, έως σήμερα, γνωστό αυτόγραφο που έχει συνταχθεί εξ ολοκλήρου από τον Άλδο Μανούτιο στην ελληνική γλώσσα. Περιέχει την γραμματική που ο ίδιος συνέθεσε. Εκδόθηκε στη Βενετία από τους κληρονόμους του και τον Μάρκο Μουσούρο λίγους μήνες μετά τον θάνατό του. Το χειρόγραφο φυλάσσεται στην Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη του Μιλάνου, η οποία ιδρύθηκε το 1609 από τον Καρδινάλιο Φρειδερίκο Βορρομαίο.

The only autograph known to date to have been written entirely by Aldus Manutius in the Greek language. It contains the grammar that he himself composed. The text was published in Venice by his heirs and Marcus Musurus a few months after his death. The manuscript is preserved at the Veneranda Biblioteca Ambrosiana in Milan, which was founded in 1609 by Cardinal Federico Borromeo.

Η ΣΠΟΥΔΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

THE STUDY OF THE LANGUAGE

κτός από πολύτιμα χειρόγραφα, οι βυζαντινοί λόγιοι μετέφεραν στη Δύση τη διδακτική παράδοση του Βυζαντίου, η οποία διευρύνθηκε και προσαρμόστηκε στις νέες ανάγκες, και δη στη διδασκαλία της Ελληνικής σε ετερόγλωσσους μαθητές ως προαπαιτούμενο για την εμβάθυνση στο περιεχόμενο των κειμένων. Το γλωσσολογικό οπλοστάσιο της εποχής περιλάμβανε διδακτικές μεθόδους όπως οι ερωταποκρίσεις για την εύκολη απομνημόνευση των γραμματικών κανόνων, μεταγλωσσικά εγχειρίδια -διγλωσσες γραμματικές, λεξικά και αλφαβητάρια-, καθώς και ένα ευρύ φάσμα κειμενικών ειδών, στο οποίο, πέραν των έργων της αρχαίας γραμματείας, συγκαταλέγονταν η επιστολογραφία, τα λειτουργικά κείμενα ή οι χρηστικές εκδόσεις, όπως το *Συναξάρι* ή το *Ψαλτήρι*, λόγω της απλούστερης και πιο κατανοητής γλωσσικής τους μορφής.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι κύκλοι μαθητών της Ελληνικής λειτουργούσαν και ως εργαστήρια μετάφρασης, αντιγραφής χειρογράφων και φιλολογικής συζήτησης, με τον Όμηρο και την τραγωδία στον πυρήνα της γλωσσικής παιδείας και τη διδασκαλία της Ελληνικής ως προπαιδεία λογοτεχνικού και ρητορικού ύφους, αισθητικής και πολιτικής αγωγής.

Maestro di Violantria

Un maestro in cattedra con i suoi scolari, 1505-1515

Ένας δάσκαλος στην έδρα με τους μαθητές του (λεπτομέρεια)
Ελαιογραφία σε ξύλο, 34 x 38 εκ.

Πινακοθήκη Brera, Μιλάνο

Φιλοτεχνημένο από ανώνυμο καλλιτέχνη, με το συμβατικό όνομα «Maestro di Violantria», το έργο απεικονίζει, με παιγνιώδη διάθεση, σκηνή διδασκαλίας, αποτυπώνοντας με αντισυμβατικές αναλογίες και προοπτική την εκπαιδευτική καθημερινότητα κατά την Αναγέννηση. Περιλαμβάνεται στον Γενικό Κατάλογο Πολιτιστικών Αγαθών της Ιταλίας.

Created by the anonymous artist known by the conventional name "Maestro di Violantria", the painting playfully depicts a teaching scene, offering testimony to everyday educational life during the Renaissance, through unconventional proportions and perspectives. It is officially listed in Italy's General Catalogue of Cultural Heritage.

In addition to precious manuscripts, Byzantine scholars brought to the West the pedagogical tradition of Byzantium, which was subsequently expanded and adapted to new needs, most notably to the teaching of Greek to non-native speakers as a prerequisite for a deeper engagement with the content of the texts. The linguistic and educational toolkit of the period included instructional methods such as question-and-answer formats, designed to facilitate the memorization of grammatical rules; metalinguistic teaching aids -bilingual grammars, dictionaries, and primers-, and a broad range of textual genres which, alongside works of ancient literature, also encompassed epistolary writing, liturgical texts, and practical religious publications, such as the *Synaxarion* or the *Psalter*, favoured for their simpler and more accessible linguistic form.

Within this framework, circles of students of Greek functioned simultaneously as workshops for translation, manuscript copying, and philological discussion. Homer and tragedy occupied a central place in linguistic education, while the teaching of Greek served as a preparatory discipline for the cultivation of literary and rhetorical style, aesthetic sensibility, and civic education.

Maestro di Violantria

Un maestro in cattedra con i suoi scolari, 1505-1515

A teacher on the rostrum with his scholars (detail)
Oil on panel, 34 x 38 cm

Pinacoteca di Brera, Milan

Θωμάς Μάγιστρος | Thomas Magister (c. 1275-1347)

Βίος ἐστὶ λογικὴ ζωὴ | Human life is the rational life

Thom[a]e Magistri per alphabetum, hoc est elementorum ordinem attic eloqui, eleganti[a]e.
 Θωμά του Μαγίστρου κατ' αλφάβητον, ατθίδος διαλέκτου εκλογαί
 Ρώμη, Παρά Ζαχαρία Καλλιέργη τῷ Κρητί, 1517
 Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Thom[a]e Magistri per alphabetum, hoc est elementorum ordinem attic eloqui, eleganti[a]e. [Thomas Magister's Selections of attic dialect, in alphabetical order]
 Rome, Zacharias Kalliergis of Crete, 1517
 Hellenic Parliament Library, Special Collections

Πρώτη έκδοση του έργου *Εκλογαί* με εκφράσεις της αττικής διαλέκτου. Το έντυπο φέρει χειρόγραφες σημειώσεις του Κρητικού λογίου και κληρικού, Μάξιμου Μαργούνιου (1549-1602).

Editio princeps of the *Eclogae*, a selection of attic dialect expressions. The volume contains handwritten annotations by the Cretan scholar and cleric, Maximos Margounios (1549-1602).

Μάρκος Μουσούρος | Marcus Musurus (1470-1517), Ζαχαρίας Καλλιέργης | Zacharias Kalliergis (1473-1524), Νικόλαος Βλαστός | Nikolaos Vlastos (+1500)

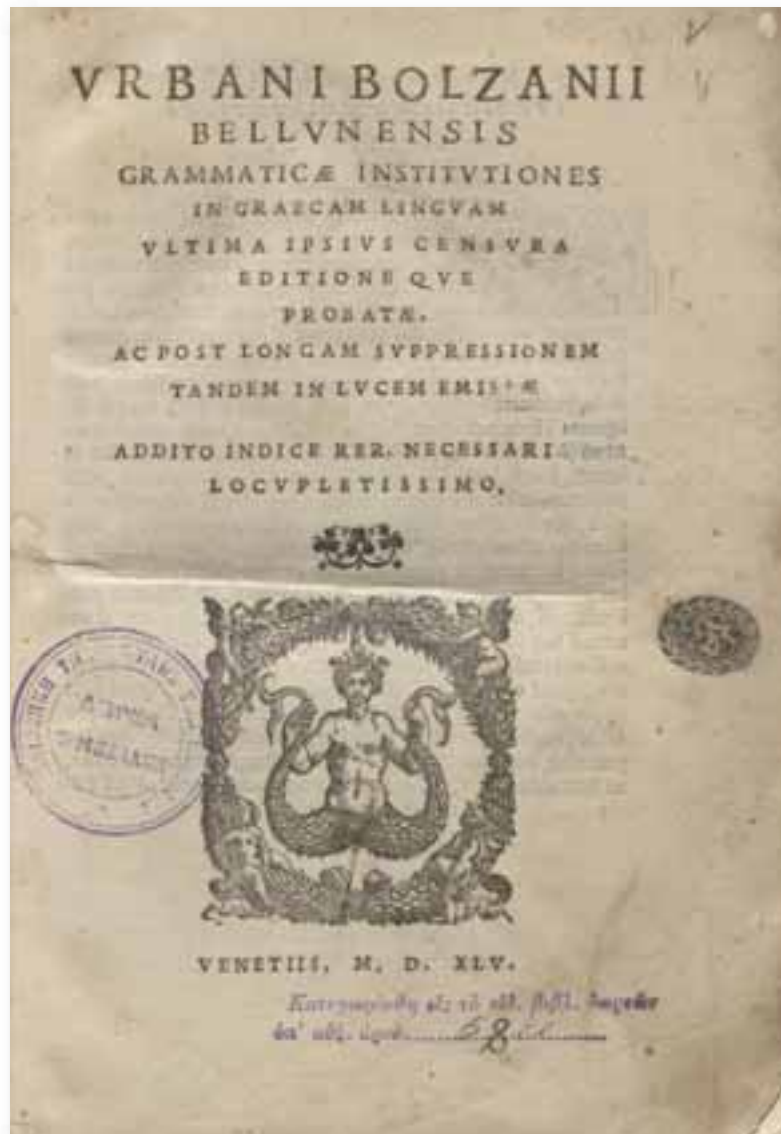
Τὸ Ἄλφα μετὰ τοῦ Βῆτα | Alpha followed by Beta

Μάρκος Μουσούρος (επιμ.)
Ετυμολογικόν Μέγα κατὰ Ἀλφάβητον πάντῳ ωφέλιμον
 Βενετία, Ζαχαρίας Καλλιέργης καὶ Νικόλαος Βλαστός, 1499
 Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, Εἰδικές Συλλογές

Marcus Musurus (ed.)
*Etymologicum Magnum [The Great Etymological
 in alphabetical order, extremely useful]*
 Venice, Zacharias Kalliergis and Nikolaos Vlastos, 1499
 Hellenic Parliament Library, Special Collections

Ένα από τα πρώτα ελληνικά βιβλία που εκδόθηκε στην Ιταλία από τυπογραφείο αποκλειστικά στελεχωμένο και χρηματοδοτούμενο από Έλληνες.

One of the first books published in Italy by a printing house entirely operated and funded by Greeks.

Urbano Bolzanio (c. 1443–1524)

Γράμματα, quae Latine Litterae dicuntur, sunt quatuor & viginti | Τα Γράμματα, τα οποία στα λατινικά ονομάζονται *Litterae*, είναι είκοσι τέσσερα | *Letters, called Litterae in Latin, are twenty-four*

Urbani Bolzanii Bellunensis Grammaticae institutiones in graecam linguam [Γραμματικοί κανόνες της ελληνικής γλώσσας του Urbano Bolzanio από το Belluno]
Βενετία, Apud haeredes Petri Rabani et socios, 1545
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Urbani Bolzanii Bellunensis Grammaticae institutiones in graecam linguam [Grammar Rules of Greek, written by Urbano Bolzanio of Belluno]
Venice, Apud haeredes Petri Rabani et socios, 1545
Hellenic Parliament Library, Special Collections

Το πρώτο εγχειρίδιο ελληνικής γραμματικής συνταγμένο εξ ολοκλήρου στη λατινική γλώσσα.
The first handbook of Greek grammar written entirely in Latin.

ΟΙ ΚΑΘΟΜΙΛΟΥΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ

THE VERNACULARS IN THE FOREGROUND

αράλληλα με τις κυρίαρχες στον γραπτό λόγο γλώσσες γοήτρου, την αρχαία ελληνική και τη λατινική, αρχίζουν σταδιακά να κυκλοφορούν πολυγλωσσικά εγχειρίδια και λεξικά της καθομιλούμενης ελληνικής, απαραίτητα τόσο για την παιδεία των ελληνικών κοινοτήτων της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, όσο και για την επικοινωνία των καθημερινών χρηστών της γλώσσας (εμπόρων, ναυτικών, διπλωματών, περιηγητών και ιεραποστόλων) στην ανατολική Μεσόγειο και στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τάση που εντάσσεται στην ευρύτερη ανάδυση των καθομιλούμενων γλωσσών (vernaculars) ως γλωσσών γραμματισμού στην Ευρώπη και αρχίζει σταδιακά από τον 13ο αι., επιταχύνεται κατά τον 15ο αι. και εδραιώνεται θεσμικά τον 16ο αι.: μια «οικογλωσσική επανάσταση» (Daniel Baggioni), υπό την έννοια της αμφισβήτησης της αποκλειστικότητας της λατινικής στο ευρωπαϊκό γλωσσικό οικοσύστημα.

Η ιδιομορφία της ελληνικής περίπτωσης, με τη διπλή παράδοση μεταξύ αρχαίζουσας και ομιλουμένης, αποτυπώνεται στην περίφημη *Corona Preciosa*, ένα από τα σημαντικότερα πρώιμα τετράγλωσσα λεξικά, που καθιστά ορατή τη ζωντανή ελληνική. Το έργο επανεκδόθηκε αρκετές φορές στον 16ο αιώνα και αποτέλεσε βασική πηγή για μεταγενέστερα λεξικά ελληνικής-λατινικής και ελληνικής-ιταλικής. Η *Γραμματική* που συνέταξε στα λατινικά ο λόγιος, ελληνικής πιθανόν καταγωγής, Σίμων Πόρτιος (Simon Portius), με παραδείγματα αντλημένα από καθομιλούμενες ποικιλίες, αποτελεί επίσης μία από τις πρώτες συνειδητές προσπάθειες γραμματικής περιγραφής της δημώδους γλώσσας του 16ου και του 17ου αι. Είχε προηγηθεί η *Γραμματική* του Κερκυραίου λογίου, κληρικού στη Βενετία, Νικο-

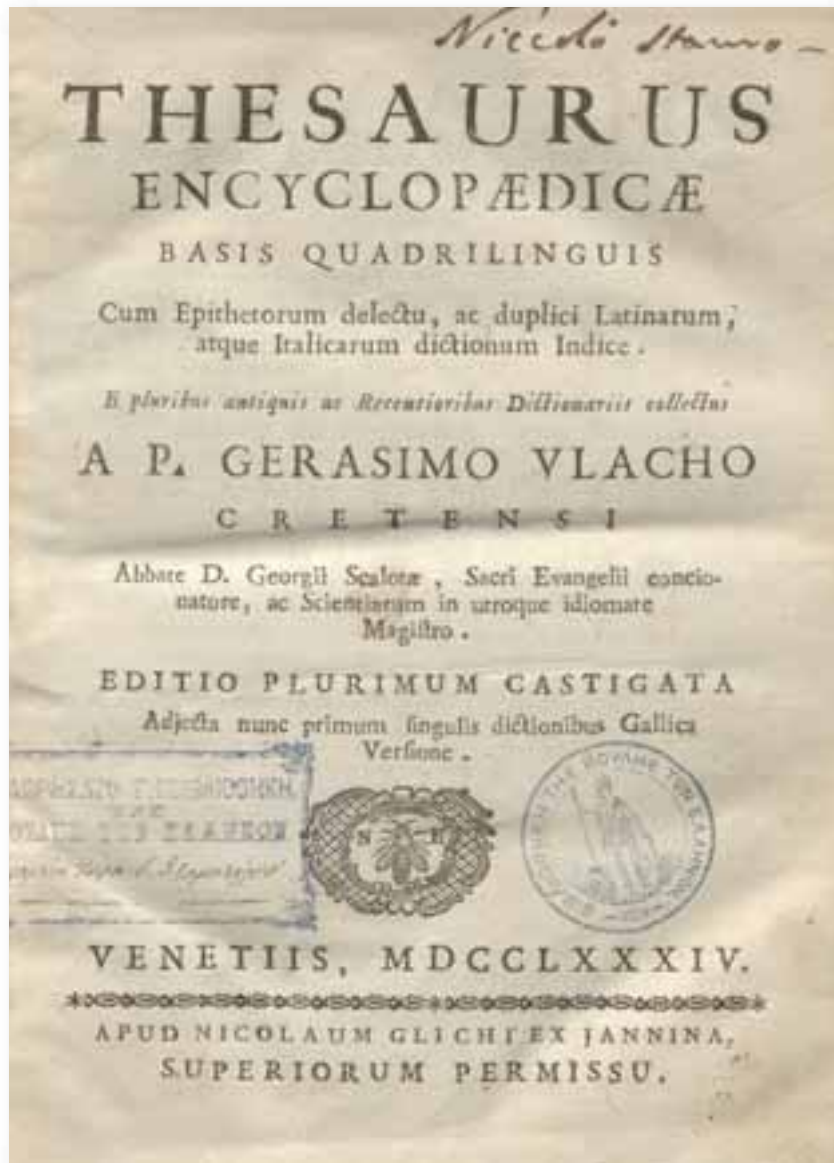
longside the prestige languages that dominated written culture -Ancient Greek and Latin- multilingual manuals and dictionaries of spoken Greek gradually began to circulate. These were essential both for the education of Greek communities in Western and Central Europe, and for the practical communication needs of everyday users of the language (merchants, sailors, diplomats, travellers, and missionaries) in the Eastern Mediterranean and in the territories of the Ottoman Empire. This development forms part of the broader emergence of the vernaculars as languages of literacy in Europe, a process that began in the thirteenth century, accelerated during the fifteenth, and became institutionally established in the sixteenth: an “ecolinguistic revolution” (Daniel Baggioni), in the sense that it challenged the exclusivity of Latin within the European linguistic ecosystem.

The particularity of the Greek case, characterized by a dual tradition between an archaizing written form and the spoken language, is reflected in the celebrated *Corona Preciosa*, one of the most important early quadrilingual dictionaries that gave visibility to living Greek. The work was reprinted several times in the sixteenth century and served as a fundamental source for later Greek-Latin and Greek-Italian dictionaries. The *Grammar* composed in Latin by the scholar Simon Portius -probably of Greek origin-, using examples drawn from spoken Greek, likewise constitutes one of the earliest conscious attempts at a grammatical description of the vernacular language of the sixteenth and seventeenth centuries. It was preceded by the *Grammar* of the Corfiot scholar and Venetian priest Nikolaos Sophianos, a former student at the Greek College in

λάου Σοφριανού, μαθητή στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης, η οποία ωστόσο παρέμεινε σε χειρόγραφη μορφή και εκδόθηκε μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα από τον Γάλλο ελληνιστή Émile Legrand. Στην ίδια κατεύθυνση εντάσσεται και η επιτομή της *Ιλιάδας* σε δημώδη γλώσσα του Ζακύνθιου Νικολάου Λουκάνη (1526), που αποτελεί το βιβλίο με την πιο πλούσια εικονογράφηση απ' όλα τα ελληνικά έντυπα που τυπώθηκαν στη Βενετία ως τον 18ο αι. Στις δύο ομιλούμενες γλώσσες, *τη ρωμαϊκή και τη φράγκικη*, θα βασιστεί και ο Alessio da Samovera, για να συγκροτήσει τον δίγλωσσο *Θησαυρό* του, με βάση τη διδακτική εμπειρία και την ιεραποστολική του δράση και στόχευση.

Rome; this work, however, remained in manuscript form and was published only at the end of the nineteenth century by the French Hellenist Émile Legrand. In the same vein belongs the vernacular epitome of the *Iliad* by the Zakynthian Nikolaos Loukanis (1526), the Greek book with the richest illustration up to the eighteenth century. Alessio da Samovera likewise draws on the two spoken languages, vernacular Greek and Italian, to compile his bilingual *Thesaurus*, grounded in his teaching experience and shaped by his missionary activity and objectives.

Γεράσιμος Βλάχος | Gerasimos Vlachos (1607-1685)

Διάλογος. Dialogus. Dialogo. Dialogue | Dialogue

Διαλογίζομαι. Cogito. Pensare. Penser | I think

Θησαυρός της Εγκυκλοπαιδικής Βάσεως Τετράγλωσσης.

Thesaurus Encyclopaedicae Basis Quadrilinguis

Βενετία, Παρά Νικολάω Γλυκέϊ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1784

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Thesaurus Encyclopaedicae Basis Quadrilinguis [Quadrilingual Thesaurus]

Venice, Apud Nicolaum Glichix Jannina, 1784

Hellenic Parliament Library, Special Collections

Το πρώτο πολύγλωσσο λεξικό που συντάχθηκε από Έλληνα (α' έκδοση: 1659).

The earliest quadrilingual lexicon compiled by a Greek author (first edition: 1659).

Alessio da Somavera (17ος αι. / 17th c.)

γλώσσα, μιλιά, λαλιά, *linguaggio* | *language*

Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana. Θησαυρός της ρωμαϊκής και της φράγκικης γλώσσας
Παρίσι, Από την Τυπογραφίαν του Μιχαήλ Γκιναρδ, 1709
Διμόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραΐς»

Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana [Thesaurus of vernacular Greek and Italian]
Paris, Appresso Michele Guignard, 1709
The Korae Central Public Library of Chios

Μεταθανάτια έκδοση του έργου που ο καθολικός ιεραπόστολος συνέταξε στο β' μισό του 17ου αι. Το αντίτυπο φέρει αυτόγραφα σχόλια του Αδαμάντιου Κοραΐ.

A posthumous edition of the work composed by the Catholic missionary during the second half of the 17th century. The copy bears autograph annotations by Adamantios Koraeis.

Benoît Credo (Credon) (1744-ante 1800)

διανὰ ἡμποροῦσι νὰ γράφουσι ταῖς συνθήκαις, διαθήκαις, γραφαῖς, καὶ ὁμοίαις λογιῶν γράμματα, ὅπου ὄχι εἰς ἑλληνικὴν, ἀλλὰ εἰς ἀπλῆν καὶ κοινὴν Διάλεκτον | to be able to write contracts, wills, deeds, and other letters of like sort, not in [ancient] Greek, but in the simple and common dialect

Γραμματικὴ ἑλληνικορωμαϊκὴ περιέκουσα [sic] τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ὀρθογραφίας τόσοσ τῆς ἑλληνικῆς, ὅσον καὶ τῆς ἀπλῆς Διαλέκτου
Βερόνα, Ἀπὸ τὴν Τυπωγραφίαν τῶν κληρονόμων τοῦ Καρατῶνου, 1782

[Grammar of ancient and vernacular Greek]
Verona, Heirs of Carattono, 1782
Aikaterini Laskaridis Foundation, Historical Library

Ἰδρυμα Αἰκατερίνης Λασκαρίδη, Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη

Νικόλαος Λουκάνης | Nikolaos Loukanis (c. 1480)

*Τὴν ὄργην ἄδε καὶ λέγε, | The wrath sing,
Τοῦ Πηλείδου Ἀχιλλέως | of Peleus' son, Achilles*

Ομήρου *Ιλιάς* μετὰ τιπωθείσα παλαιεῖς κοινὴ ἐτυπώσσαν
[μετάφρ. Νικ. Λουκάνου]
Βενετία, Παρ' Ἰωάννη Πέτροφ τῷ Πινέλλωφ, 1640
Βιβλιοθήκη της Βουλῆς, Εἰδικές Συλλογές

Homer's Iliad [transl. Nik. Loukanis]
Venice, Giovanni Pietro Pinelli, 1640
Hellenic Parliament Library, Special Collections

Ἡ πρώτη ἐμμετρῆ διασκευὴ τοῦ ὁμηρικοῦ ἐποῦς στὴν καθομιλουμένη (πρῶτὴ ἐκδόση: 1526).
The first verse adaptation of the Homeric epic into the vernacular (first edition: 1526).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ
ΣΤΗΝ ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΕΥΡΩΠΗ

FROM ITALY
TO THE REST OF EUROPE

JEVNE ITALIENNE
XIVe SIÈCLE

JEVNE ITALIEN
XIVe SIÈCLE

πό τα τέλη του 15ου αι. η Ιταλία (Φλωρεντία, Μιλάνο, Βενετία, Πάδοβα, Ρώμη) αποτέλεσε το κατεξοχόν κέντρο της ελληνομάθειας στην Ευρώπη. Εκεί δίδαξαν κορυφαίοι λόγιοι, όπως ο Μανουήλ Χρυσολωράς, ο Ιωάννης Αργυρόπουλος, ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ο Ιανός και ο Κωνσταντίνος Λάσκαρις, ο Μάρκος Μουσούρος κ.ά. Η Βενετία, με τον τυπογραφικό άθλο του Άλδου Μανούτιου, κατέκτησε σχεδόν μονοπωλιακή θέση στην ευρωπαϊκή παραγωγή του ελληνικού βιβλίου κατά τη μετάβαση από τον 15ο στον 16ο αιώνα και ξεχώρισε ως το σημαντικότερο κέντρο διακίνησης ελληνικών εντύπων.

Στη Δυτική Ευρώπη, η εξάπλωση του Προτεσταντισμού ενίσχυσε τη μελέτη των Ελληνικών ως βασικού εργαλείου για την άμεση πρόσβαση στο πρωτότυπο κείμενο της Αγίας Γραφής και των Πατέρων της Εκκλησίας. Παράλληλα, σε διάφορες περιοχές αναπτύχθηκαν αυτόνομες παραδόσεις ελληνομάθειας, χωρίς την άμεση παρουσία βυζαντινών δασκάλων πρώτης γενιάς. Στη Γερμανία, μορφές όπως ο Φίλιππος Μελάγχθων (Philipp Melanchthon) και ο Ιωάννης Ρόιχλιν (Johannes Reuchlin) συστηματοποίησαν τις ελληνικές σπουδές, θεωρώντας την Ελληνική απαραίτητη για τη θεολογική και φιλολογική παιδεία. Στη Γαλλία, το Collège de France, που ιδρύθηκε το 1530 από τον Φραγκίσκο Α', αποτέλεσε θεσμό-κλειδί για τη διάδοση των Ελληνικών, με δασκάλους όπως ο Γουλιέλμος Βουδαίος

from the late fifteenth century onward, Italy (Florence, Milan, Venice, Padua, Rome) became the principal centre of Greek learning in Europe. Leading scholars taught there, among them Manuel Chrysoloras, Ioannis Argyropoulos, Demetrios Chalkokondyles, Janus and Constantine Lascaris, Marcus Musurus, and others. Venice, through the typographical achievement of Aldus Manutius, attained an almost monopolistic position in the European production of Greek books during the transition from the fifteenth to the sixteenth century, and emerged as the most important centre for the circulation of Greek printed texts.

In Western Europe, the spread of Protestantism further encouraged the study of Greek as an essential tool for direct access to the original text of the Holy Scriptures and the writings of the Church Fathers. At the same time, autonomous traditions of Greek learning developed in various regions, even without the direct presence of first-generation Byzantine teachers. In Germany, figures such as Philipp Melanchthon and Johannes Reuchlin systematized Greek studies, considering Greek as indispensable to theological and philological education. In France, the Collège de France, founded in 1530 by Francis I, became a key-institution for the dissemination of Greek, with scholars such as Guillaume Budé and the eminent printer and Hellenist Henri Estienne (Henricus Stephanus) devoting

Έγχρωμη χαλκογραφία

από την έκδοση: Paul Mercuri-Camille Bonnard,
Costumes Historiques des XIIe, XIIIe, IXVe
et XVe siècles, Paris, A. Lévy Fils, 1860

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη-Ειδικές Συλλογές

Colour engraving

from the book: Paul Mercuri-Camille Bonnard,
Costumes Historiques des XIIe, XIIIe, IXVe
et XVe siècles, Paris, A. Lévy Fils, 1860

Hellenic Parliament Library, Benakeios Library-Special Collections

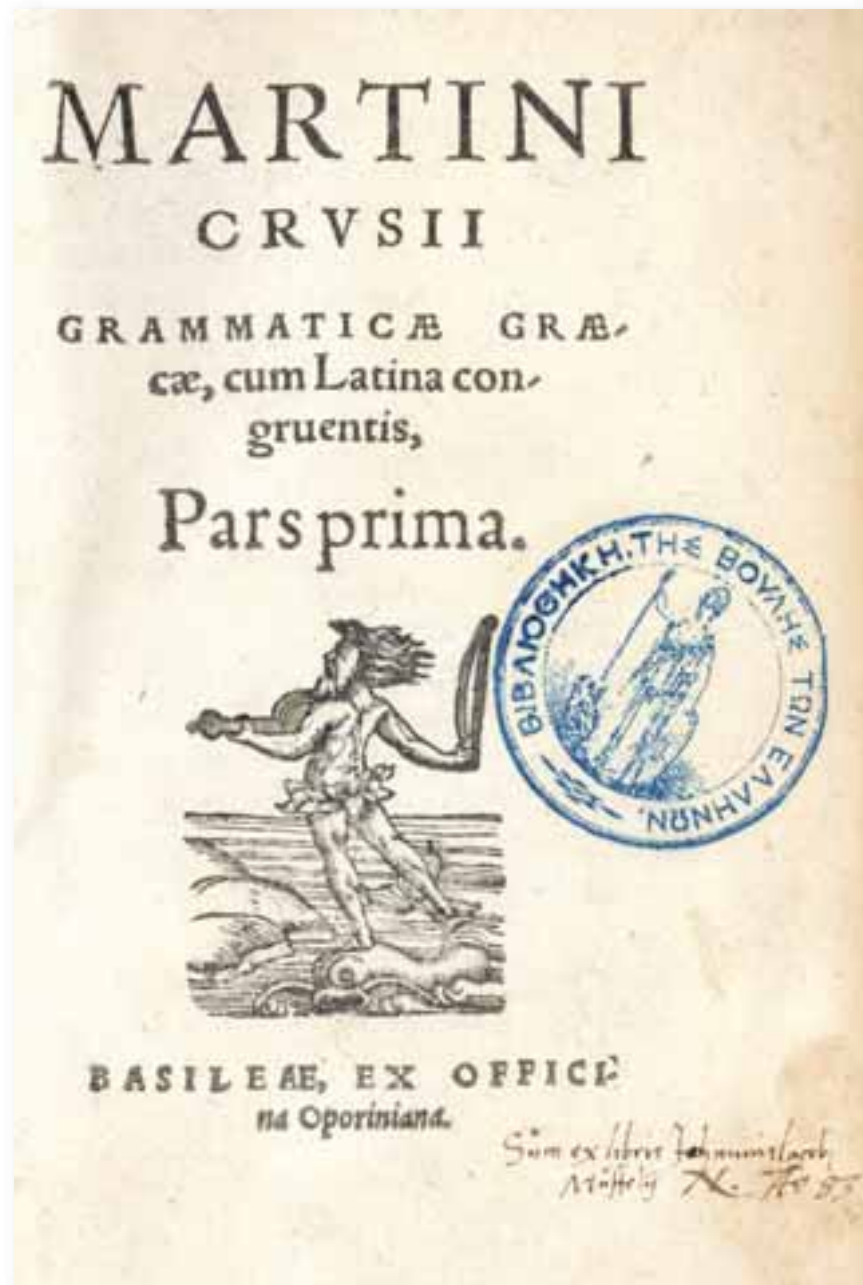
(Guillaume Budé) και ο κορυφαίος τυπογράφος και ελληνοεραστής Ερρίκος Στέφανος (Henri Estienne / Henricus Stephanus) να αφιερώνουν τη ζωή τους στη συγκρότηση ογκωδών φιλολογικών και λεξικογραφικών έργων.

Εκτός από την αφθονία εγχειριδίων ελληνικής γραμματικής και λεξικών που εκδίδονταν ή επανεκδίδονταν στη Δυτική Ευρώπη, καθοριστικό ρόλο για τη σύνδεση της Δύσης με τον ελληνικό κόσμο διαδραμάτισαν οι λατινικές μεταφράσεις ελληνικών κειμένων, τις οποίες σύντομα ακολούθησαν μεταφράσεις σε νεωτερικές ευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς και οι λογοτεχνικές μιμήσεις. Ελληνικά αποσπάσματα παρεμβάλλονταν συχνά και σε λατινικά έργα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα *Adagia* του Εράσμου (Desiderius Erasmus Roterodamus). Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα Ελληνικά εντάχθηκαν οργανικά στο νέο, πολυγλωσσικό σύμπαν της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής παιδείας.

their lives to the production of monumental philological and lexicographical works.

Beyond the abundance of Greek grammars and dictionaries that were published or republished in Western Europe, a decisive role in connecting the West with the Greek world was played by Latin translations of Greek texts, soon followed by translations into the emerging European vernaculars, as well as by literary imitations. Greek passages were often inserted into Latin works, a characteristic example being Erasmus's (Desiderius Erasmus Roterodamus) *Adagia*. Through this process, Greek became organically integrated into the new multilingual universe of the Renaissance and early modernity, contributing decisively to the formation of European education.

Martinus Crusius (1526-1607)

*Nomenclatura Rerum: προσέρχεσθαι πρὸς τὰ κοινά, accedere ad Remp[ublicam] | to engage in public affairs
τὸ κοινῇ συμφέρον σκοπεῖν, spectare commune utilitatem | to serve the common good*

Grammaticae Graecae
Βασιλεία, Ex officina Oporiniana, 1573
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Grammaticae Graecae
Basel, Ex officina Oporiniana, 1573
Hellenic Parliament Library, Special Collections

Guillaume Budé (1467-1540)

*Ἑλληνίζω est τὰ τῶν Ἑλλήνων φρονῶ, ut λακωνίζω, φιλιππιζῶ, & similia: & Graeca lingua loquor |
To hellenize means to think like the Hellenes, just as to laconize, to philippize, and the like: it also means I speak the
Greek language*

Commentarii linguae Graecae
Παρίσι, Ex officina Roberti Stephani, 1548
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Commentarii linguae Graecae
Paris, Ex officina Roberti Stephani, 1548
Hellenic Parliament Library, Special Collections

Ερρίκος Στέφανος | Henri Estienne (c. 1528-1598)

ΓΡΑΦΩ, *Scribo, insculpendo literas in lapidem aut lignu |
to write, by engraving letters into stone or wood*

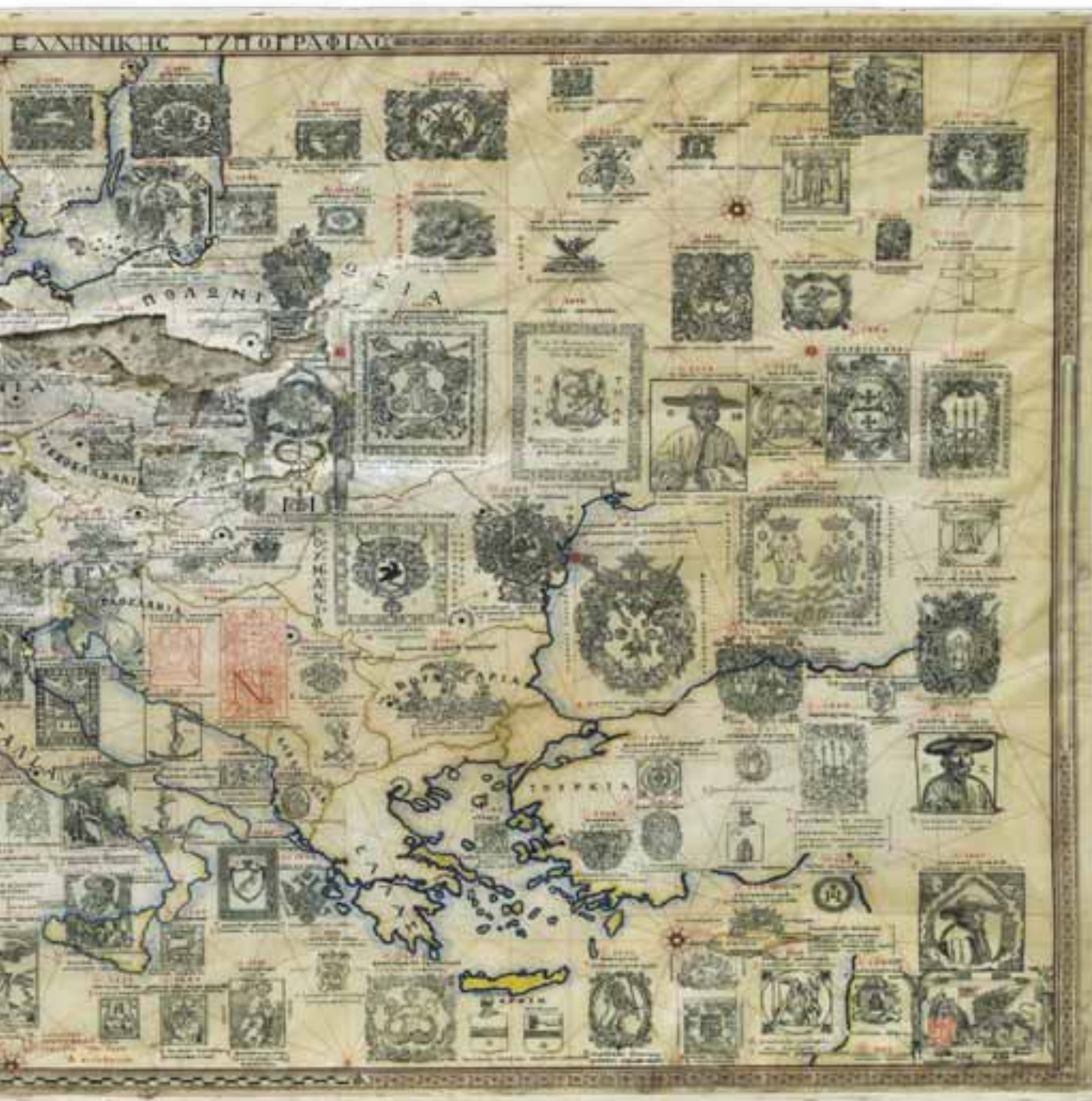
Θησαυρός της ελληνικής γλώσσας. *Thesaurus Graecae linguae*
Γενεύη, Excudebat Henr. Stephanus, 1572-1573
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Thesaurus Graecae linguae
Geneva, Excudebat Henr. Stephanus, 1572-1573
Hellenic Parliament Library, Special Collections

Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος,
Χάρτα της Ελληνικής Τυπογραφίας, 1976

Konstantinos Sp. Staikos,
Charta of Greek Printing, 1976

Στον χάρτη απεικονίζονται τυπογραφικά σήματα, προσωπογραφίες και άλλες παραστάσεις, που σχετίζονται με τα ελληνικά τυπογραφεία τα οποία λειτούργησαν ως τα τέλη του 18ου αι., καθώς και τα ξένα τυπογραφεία στα οποία εργάστηκαν Έλληνες εκδότες και τυπογράφοι. This map features printers' marks, portraits, and illustrations representative of both, Greek printing houses operating up to the late 18th century, and foreign ones employing Greek publishers and printers.

GRAECA SUNT, SED TAMEN LEGUNTUR

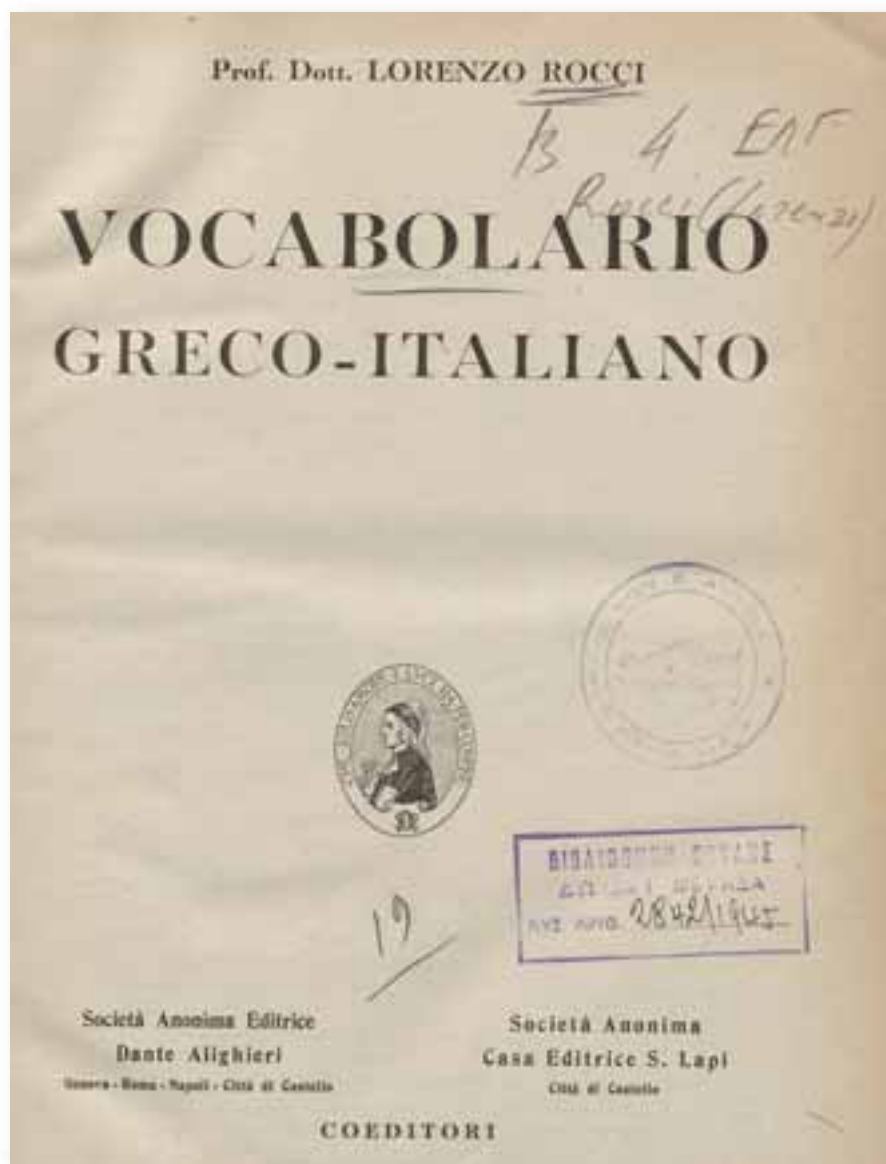
ελληνική γλώσσα κατέχει ξεχωριστή θέση στην ευρωπαϊκή παιδεία, καθώς βιώνεται ως μέσο κατανόησης των ριζών του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αλλά και ως ζωντανή γλώσσα ενός σύγχρονου έθνους-φορέα πνευματικής παράδοσης. Η Ιταλία παραμένει μία από τις ελάχιστες ευρωπαϊκές χώρες, όπου οι μαθητές και οι μαθήτριες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διδάσκονται συστηματικά την αρχαία ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία, ως παρακαταθήκη της ιστορικής έμφασης στην κλασική παιδεία που ξεκίνησε από την Αναγέννηση και συνεχίζεται ως σήμερα. Οι έδρες Νεοελληνικών Σπουδών στην Ιταλία, το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας, καθώς και η παρουσία ιστορικών ελληνικών κοινοτήτων στη Νότια Ιταλία διατήρησαν ζωντανή την πνευματική σχέση των δύο χωρών και ευνόησαν, εκτός της αρχαίας γραμματείας, τη μελέτη της βυζαντινής και της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας, της ιστορίας και του πολιτισμού.

Το ίδιο συνέβη και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Γαλλία, η Γερμανία, η Αυστρία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ισπανία, οι Κάτω Χώρες, τα κράτη της βαλκανικής χερσονήσου και οι σκανδιναβικές χώρες, αλλά και σε όλον τον κόσμο, όπου πανεπιστήμια και ινστιτούτα προσφέρουν συγκροτημένους κύκλους κλασικών και νεοελληνικών σπουδών ή μαθήματα νέας ελληνικής, συχνά σε συνεργασία με πολιτιστικούς φορείς και ελληνικές κοινότητες.

Η ελληνική γλώσσα κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στην ευρωπαϊκή παιδεία, καθώς βιώνεται ως μέσο κατανόησης των ριζών του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αλλά και ως ζωντανή γλώσσα ενός σύγχρονου έθνους-φορέα πνευματικής παράδοσης. Η Ιταλία παραμένει μία από τις ελάχιστες ευρωπαϊκές χώρες, όπου οι μαθητές και οι μαθήτριες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διδάσκονται συστηματικά την αρχαία ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία, ως παρακαταθήκη της ιστορικής έμφασης στην κλασική παιδεία που ξεκίνησε από την Αναγέννηση και συνεχίζεται ως σήμερα. Οι έδρες Νεοελληνικών Σπουδών στην Ιταλία, το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας, καθώς και η παρουσία ιστορικών ελληνικών κοινοτήτων στη Νότια Ιταλία διατήρησαν ζωντανή την πνευματική σχέση των δύο χωρών και ευνόησαν, εκτός της αρχαίας γραμματείας, τη μελέτη της βυζαντινής και της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας, της ιστορίας και του πολιτισμού.

A similar situation can be observed in other European countries, such as France, Germany, Austria, the United Kingdom, Spain, Benelux, the Balkan and the Scandinavian states, as well as around the world, where universities and research institutes offer structured programs in Classical and Modern Greek studies or courses in Modern Greek, often in collaboration with cultural institutions and Greek communities.

Lorenzo Rocci

Vocabolario greco italiano, S.E. Dante Alighieri, Genova 1939

Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Μεταξά | Benakeios Library, Metaxas' Collection

Πρώτη έκδοση του δημοφιλέστερου ελληνο-ιταλικού λεξικού που ήταν σε χρήση στα ιταλικά σχολεία. Συντάκτης ήταν ο Ιησουΐτης κληρικός και διαπρεπής ελληνιστής Lorenzo Rocci (1864-1950). Το έργο παραμένει σημείο αναφοράς για τη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών στην Ιταλία από την πρώτη του κυκλοφορία το 1939.

The first edition of the most popular Greek-Italian dictionary used in Italian schools. Its author was the Jesuit priest and eminent Hellenist Lorenzo Rocci (1864-1950). The work has remained a point of reference for the teaching of Ancient Greek in Italy, since its initial release in 1939.

Franco Montanari

Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2013

Ελληνική έκδοση του λεξικού του Franco Montanari,
Vocabolario della lingua greca, Τορίνο 2013

Βιβλιοθήκη της Βουλής

A Greek edition of Franco Montanari's dictionary,
Vocabolario della lingua greca, Turin 2013

Hellenic Parliament Library

Ένα από τα σημαντικότερα σύγχρονα λεξικογραφικά έργα για την Αρχαία Ελληνική Γλώσσα. Αποτελεί έργο-σταθμό που πρωτοκυκλοφόρησε το 1995, έχοντας ως βάση το πλήρες corpus της ελληνικής γραμματείας και τη σύγχρονη φιλολογική έρευνα. Η ελληνική έκδοση βασίζεται στην τρίτη έκδοση του λεξικού, που έχει μεταφραστεί στα αγγλικά (2015, Brill) και στα γερμανικά (2023, De Gruyter).

One of the most significant modern lexicographical works on the Ancient Greek language. It is a landmark work, first published in 1995, based on the complete corpus of Greek literature and contemporary philological research. The Greek edition is based on the third edition of the dictionary, available in both English (2015, Brill) and German (2023, De Gruyter) translations.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ

IMAGES FROM THE EXHIBITION

**Επίσκεψη του ιστορικού κλασικού λυκείου της Βενετίας
Marco Foscarini στην έκθεση**

Visit of the historic classical high school of Venice
Marco Foscarini to the exhibition

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Καμπλάκη
*Αν. Προϊσταμένη της Γενικής Διεύθυνσης (Γ.Δ.) Ηλεκτρονικής Διοίκησης,
Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
*Προϊσταμένη του Τμήματος Μπενακείου Βιβλιοθήκης & Συλλογών Πολιτικών
Προσωπικότητας, Βιβλιοθήκη της Βουλής*

ΟΡΓΑΝΩΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σοφία Χηνιάδου Καμπάνη
*Νομικός-Σύμβουλος Πολιτιστικής Διαχείρισης, Γ.Δ. Ηλεκτρονικής Διοίκησης,
Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων*

ΕΡΕΥΝΑ-ΚΕΙΜΕΝΑ-ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Νατάσα Παπακωνσταντίνου
Φιλολόγος, Γ.Δ. Ηλεκτρονικής Διοίκησης, Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Αγαμέμνων Τσελίκας
Φιλολόγος-Παλαιογράφος, Επίτιμος Διδάκτωρ του Δ.Π.Θ.
Δρ Ιωάννης Κασσίδης
*Φιλολόγος-Βυζαντινολόγος, Γ.Δ. Ηλεκτρονικής Διοίκησης,
Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων*

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Αθηνά Μ. Συναρέλλη
Αν. Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης της Βουλής
Ασπασία Παπακωνσταντίνου
*Προϊσταμένη του Τμήματος Κοινοβουλευτικής Βιβλιοθήκης,
Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Μαρία Δεκουλάκου, Μάρια Κούλη
*Τμήμα Μπενακείου Βιβλιοθήκης & Συλλογών Πολιτικών Προσωπικότητας,
Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Θοδωρής Κουτσογιάννης
Έφορος της Συλλογής Έργων Τέχνης, Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Μαρία Παπαδοπούλου
Αρχιτέκτων-Σκηνογράφος, Βιβλιοθήκη της Βουλής

EXHIBITION CONTRIBUTORS

GENERAL CURATION

Dr Maria Kamilaki
*Acting Director General, D.G. for Electronic Administration, Library &
Publications*

SCIENTIFIC CURATION

Dr Maria Vlassopoulou
*Head of the Benakeios Library & Political Figures Department,
Hellenic Parliament Library*

ORGANIZATION-CURATION

Sophia Hiniadou Cambanis
*Attorney at Law-Cultural Management Advisor, D.G. for Electronic
Administration, Library & Publications*

RESEARCH-TEXTS-ANNOTATIONS

Dr Maria Vlassopoulou
*Head of the Benakeios Library & Political Figures Department,
Hellenic Parliament Library*
Natassa Papakonstantinou
Philologist, D.G. for Electronic Administration, Library & Publications

SCIENTIFIC ADVISORS

Agamemnon Tselikas
*Philologist-Paleographer, Honorary PhD, Democritus University
of Thrace*
Dr Ioannis Kassidis
*Philologist-Byzantinist, D.G. for Electronic Administration, Library
& Publications*

ORGANIZATIONAL SUPPORT

Athina M. Synarelli
Acting Head of the Hellenic Parliament Library Directorate
Aspasia Papakonstantinou
Head of the Parliamentary Library Department, Hellenic Parliament Library
Maria Dekoulakou, Maria Kouli
*Benakeios Library & Political Figures Department,
Hellenic Parliament Library*
Dr Thodoris Koutsogiannis
Hellenic Parliament Art Collection Curator, Hellenic Parliament Library

EXHIBITION DESIGN

Maria Papadopoulou
Architect-Set & Costume Designer, Hellenic Parliament Library

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΠΡΟΒΟΛΗ

Δρ Μαρία Μπριάντα

Επικοινωνιολόγος, Γ.Δ. Ηλεκτρονικής Διοίκησης, Βιβλιοθήκης
& Εκδόσεων

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ & ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

Άννα-Αριέττα Ρεβίθη (Προϊσταμένη), Λυδία Βαζάκα, Στέλλα
Δασκαλοπούλου, Χαρά Ζαχιώτη, Θάλεια Νταλούκα, Μαρία
Σακελλαρίου, Αγγελική Σαμαρτζή, Ιωάννα Σασιάκου
Τμήμα Διατήρησης και Συντήρησης Έντυπου Υλικού και Έργων Τέχνης

ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

Γιώργος Ζανιάς, Ειρήνη Μανουσάκη
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ - ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΩΝ & ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ

Θύμιος Πρεσβύτης – PEAK DESIGN

ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Εμμανουήλ Λιγνός «Κατασκευές Μουσειακών Χώρων»

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

Move Art

ΑΣΦΑΛΙΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

Karavias Underwriting Agency

ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Έφη Αγαθονίκου, Alberto Amadei, Prof. Caterina Carpinato,
Prof. Umberto Costeniero, Angelo Crespi, Mons. Dr Federico Gallo,
Prof. Liana Lomiento, Όλγα Μεντζαφού-Πολύζου, Francesco Neri,
Λουκία Νομικού, Chiara Perazzoli, Dr Chiara Rostagno, Susanna
Schlein

Η παρούσα Έκθεση βασίστηκε στο δημιουργικό και επιμελητικό
σκεπτικό της πρώτης έκδοσης (2023) *ALPHA BETA. APRENDERE IL
GRECO IN ITALIA / LEARNING GREEK IN ITALY (1360-1860)*,
Βιβλιοθήκη Braidense, Μιλάνο, σε επιμέλεια των Geri De la Rocca de
Candal, Paolo Sachet & Marina Zetti.

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΠΡΕΣΒΕΙΑΣ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

COMMUNICATION-PROMOTION

Dr Maria Briana

Communication Specialist, D.G. for Electronic Administration, Library
& Publications

CONSERVATION & CURATION OF HOLDINGS

Anna-Arietta Revithi (Head), Lydia Vazaka, Stella Daskalopoulou,
Chara Zachioti, Thaleia Dallouka, Maria Sakellariou, Angeliki Samartzi,
Ioanna Sassiakou
Department of Preservation and Conservation of Printed Material and Works of
Art

DIGITIZATION & DIGITAL PROCESSING OF MATERIALS

Giorgos Zanias, Irini Manousaki
Hellenic Parliament Library

GRAPHIC DESIGN OF DISPLAY MATERIAL - PRODUCTION OF AUDIOVISUAL & DIGITAL APPLICATIONS

Thymios Presvytis – PEAK DESIGN

SPECIAL CONSTRUCTIONS

Emmanouil Lignos "Museum Space Constructions"

TRANSPORTATION OF THE HOLDINGS

Move Art

INSURANCE OF THE HOLDINGS

Karavias Underwriting Agency

SPECIAL THANKS FOR THE COLLABORATION

Efi Agathonikou, Alberto Amadei, Prof. Caterina Carpinato,
Prof. Umberto Costeniero, Angelo Crespi, Mons. Dr Federico Gallo,
Prof. Liana Lomiento, Olga Mentzafou-Polyzou, Francesco Neri, Loukia
Nomikou, Chiara Perazzoli, Dr Chiara Rostagno, Susanna Schlein

This exhibition was based on the creative and curatorial concept of the
first edition (2023) *ALPHA BETA. APRENDERE IL GRECO IN ITALIA /
LEARNING GREEK IN ITALY (1360-1860)*, Biblioteca Braidense,
Milan, curated by Geri De la Rocca de Candal, Paolo Sachet & Marina
Zetti.

WITH THE KIND SUPPORT OF THE EMBASSY OF ITALY AND THE ITALIAN CULTURAL INSTITUTE IN ATHENS

ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ ΦΟΡΕΙΣ

ΕΛΛΑΔΑ

Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Χίου «Κοραΐς»
Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος
Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
Ιστορική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαριδίδη
Ίδρυμα Ωνάση, Ωνάσειος Βιβλιοθήκη

ΙΤΑΛΙΑ

Biblioteca Nazionale Braidense, Μιλάνο
Consulta Universitaria del Greco / Πανεπιστημιακή Ένωση Ελληνικών
Σπουδών Ιταλίας (CUG)
Convitto Nazionale "Marco Foscarini" e Liceo Classico, Βενετία
Pinacoteca di Brera, Μιλάνο
Veneranda Biblioteca Ambrosiana, Μιλάνο

PARTICIPATING INSTITUTIONS

GREECE

Public Central Historical Library of Chios "Korais"
National Library of Greece
National Gallery – Alexandros Soutsos Museum
National Historical Museum
Historical Library of the Aikaterini Laskaridis Foundation
Onassis Foundation, Onassis Library

ITALY

Biblioteca Nazionale Braidense, Milan
Consulta Universitaria del Greco / University Association of Greek
Studies in Italy (CUG)
Convitto Nazionale "Marco Foscarini" and Classical Lyceum, Venice
Pinacoteca di Brera, Milan
Veneranda Biblioteca Ambrosiana, Milan

Η ΕΚΔΟΣΗ «ΑΛΦΑ ΒΗΤΑ: ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΔΥΣΗ. ΒΥΖΑΝΤΙΟ-ΙΤΑ
ΛΙΑ-ΕΥΡΩΠΗ», ΣΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΜΑΡΙΑΣ
ΚΑΜΗΛΑΚΗ, ΜΑΡΙΑΣ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΑΙ ΣΟΦΙΑΣ ΧΗΝΙΑΔΟΥ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕ
ΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ UB-ROCKWELL,
ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΓΓΛΙ
ΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΣΧΕΔΙΑ
ΣΜΟΥ, ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΣΗΣ
ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΑΠΟ
ΤΟΝ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΖΕΥΓΩΛΗ, ΜΕ ΕΞΩ
ΦΥΛΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΔΙΟ.
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΜΕ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΤΥ
ΠΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 150
ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2026
ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

